

1. Jazyk a jazykověda

Klíčové pojmy:

聞き手	ききて	adresát
話し手	はなして	mluvčí
言語	げんご	jazyk
言語学	げんごがく	jazykověda, lingvistika
言語形式	げんごけいしき	jazykový výraz
言語内容	げんごないよう	jazykový obsah
意味、意義	いみ、いぎ	význam
機能	きのう	funkce
方言	ほうげん	dialekt, nářečí
類型論	るいけいろん	(jazyková) typologie

1.1 Co je to jazykověda

Jazykověda (nebo též „lingvistika“) je vědní disciplína – či lépe řečeno množina vědních disciplín –, která si klade za cíl vědeckými metodami přispívat k poznání lidské řeči a jevů s ní souvisejících. Na jazykovědu lze přitom nahlížet z různých perspektiv. Lze ji vnímat jako vědecký diskurs, tj. soubor textů, jež reprezentují poznání jazyka v různých podobách, různých společensko-historických okolnostech.¹ Lze na ni nahlížet také jako na soubor různých forem institucionálního ukotvení badatelů, tj. lingvistů, jazykovědců, jež utváří prostředí pro realizaci výzkumů a pro sdílení poznatků.² V neposlední řadě však lze lingvistiku chápat také jako specifický druh aktivity, jež vede k porozumění lidskému jazyku.³ Vědecký rozměr této aktivity (a tedy i lingvistiky jako takové) spočívá v budování výkladových modelů, popisných a explanačních konstruktů, jež mají objektivní, tj. nadindividuální povahu, jsou kulturně předatelné a přispívají k popisu primárního objektu lingvistiky – lidského jazyka. Zmíněné výkladové modely, konstrukty, jsou výsledkem intelektuální aktivity lingvistů, kteří využívají dosavadních poznatků a dostupných výzkumných metod (experimentálních i jiných), uvědoměle zavádí výkladové pojmy a kategorie, ověřují jejich účelnost v procesu poznání nebo v různých oblastech aplikace. Mezi běžné metody přitom patří analýza, syntéza, abstrakce aj., jež jsou aplikovány na zvolený objekt či jeho výsek za účelem naplnění konkrétních cílů. Těmi může být popis, formalizace, explanace aj. Různorodost cílů i teoreticko-metodologických

---

¹ Zde si můžeme představit teoretické texty, odborné studie a analýzy publikované jako monografie, jako příspěvky ve vybraných publikačních fórech (specializovaných časopisech, na vědeckých konferencích) apod.

² Sem řadíme lingvistická pracoviště, univerzitní katedry a výzkumná centra, badatelské týmy apod.

³ Tato perspektiva je reprezentována spojením „dělat lingvistiku“ nebo „provádět lingvistický výzkum“ apod.

východisek – především co se týče pojetí předmětu zkoumání – přirozeně vede k různorodosti jazykovědných teorií a jazykovědy jako takové.

1.2 Co je to jazyk

Vymezení jazykovědy jako vědní disciplíny v kontextu jiných vědních disciplín se nezdá být v zásadě problematickým. Zvláštnost jazykovědy tak spočívá především v povaze jejího předmětu. Vymezit lidský jazyk⁴ objektivně je totiž úkol přinejmenším nesnadný. Jazyk nelze vidět, a to ani skrze nejrůznější zobrazovací techniky fungování mozku, nelze jej uchopit či změřit. Přesto intuitivně vnímáme vlastní zkušenost s lidskou řečí a jazyk chápeme jako jev s touto zkušeností související. Na rozdíl od mnoha vědních disciplín, které přistupují k objektu danému předem,⁵ objekt zkoumání lingvistiky – jazyk – se zjevuje teprve v důsledku vědomé snahy jazykovědce něco jako jazyk vidět. Z toho ovšem také vyplývá, že různí badatelé mohou při různých perspektivách spatřovat jazyk v různých, často velmi odlišných podobách. Dále se tedy pokusíme představit jednu vybranou funkční perspektivu toho, jak lze na jazyk nahlížet, abychom z této perspektivy mohli dále chápat jazyk konkrétní – japonský.

Typicky bývá na jazyk nahlíženo v souvislosti s komunikací, tedy se sdílením určitých informací mezi lidmi. Komunikaci lze nahlížet jako specifický druh lidského chování, které typicky předpokládá přinejmenším dva účastníky. **Mluvčí** je osobou, která má komunikační záměr a iniciuje komunikační akt. Druhým pólem komunikace je **adresát**, který je příjemcem informací. Záměrem mluvčího je vyvolat svým aktem u adresáta specifickou reakci – změnu psychického stavu, tj. porozumění komunikačnímu záměru mluvčího.⁶ Je přitom zjevné, že komunikace se obecně odehrává různými prostředky. Využívat lze gesta, mimiku, zvukové či vizuální signály. Z hlediska efektivity, sociální účinnosti a potenciálu bohatosti sdělení se však zcela výjimečnou jeví komunikace řečová. Nic na tom nemění ani skutečnost, že komunikace v řeči většinou bývá doprovázena i neverbálními komunikačními prostředky, především mimikou, gesty, proxemikou (udržováním vzdálenosti a prostoru mezi účastníky komunikace) aj.

Řečový akt tedy slouží k přenosu sdělení mezi mluvčím a adresátem. Když se však nad jeho průběhem zamyslíme, působí toto chování přinejmenším podivně. Mluvčí vydává sekvenci zvuků, jejichž percepce z nějakého důvodu v adresátově mysli utváří představy, které u adresáta vedou k porozumění záměru mluvčího. Ony zvuky však nemohou být nahodilé, neboť záměrem mluvčího není vyvolat v adresátovi odezvu nahodilou, nýbrž odezvu cílenou. Řečová komunikace tedy nutně využívá určitý systematizovaný kód, jenž spojuje specifický způsob formování zvukových sekvencí se specifickými komunikačními funkcemi. Spojení konkrétní sekvence zvuků s konkrétní komunikační funkcí je vztahem

---

⁴ S ohledem na existenci umělých jazyků (včetně metaforicky motivovaných pojmů typu „programovací jazyk“) typicky hovoříme o tzv. přirozených jazycích.

⁵ Viz např. vztah zoologie ke zvířatům, fyziky či mechaniky ke hmotným objektům apod.

⁶ Porozumění s sebou může nést i další – většinou vědomé – odezvy, např. v podobě iniciace specifického chování.

symbolizace: Zvuky symbolizují funkce. Na vybrané úseky takovéto komunikační aktivity od mluvčího k adresátovi lze tedy nahlížet jako na **symbolické jednotky**.⁷

Jako je obecným cílem vědy objevit, popsat a objasnit obecnosti v jednotlivostech, tj. obecné kategorie, zákonitosti apod. v konkrétních jevech světa kolem nás, je cílem jazykovědy popsat a vysvětlit systematickosti v jednotlivých případech řečové komunikace popsané výše. Právě za tímto účelem je zaveden pojem **JAZYK**. Lze na něj nahlížet jako na systém pravidelností či zákonitostí v párování zvukových sekvencí s komunikačními funkcemi. Jeho podoba je abstrakcí, tj. zobecněním, které je výsledkem vědomé analýzy konkrétních projevů řečového chování. Jedná se tedy o intelektuální konstrukt, nikoliv o objektivní skutečnost.

Je zjevné, že pro úspěch (řečové) komunikace je nezbytné, aby mluvčí užíval takový systém symbolických jednotek, který adresát zná. Na individuální rovině tedy jazykový systém představuje určitý typ znalosti a má tedy psychologickou, mentální či jinak řečeno kognitivní povahu.⁸ Tato znalost není statická. Utváří se, vyvíjí a proměňuje se současně s tím, jak mluvčí (či adresát) jazyk užívá a obohacuje svoji subjektivní zkušenost s jeho užíváním v různých komunikačních situacích. Současně je zřejmé, že jazyk má svůj sociální rozměr – určitou znalost jazykového systému sdílí určité společenství osob, které se více či méně úspěšně účastní nejrůznějších komunikačních situací, ať již v roli mluvčího či v roli adresáta.⁹

Na tomto místě přirozeně vyvstává otázka: Je-li dynamicky proměnlivá podoba jazykové znalosti u každého mluvčího specifická, tak jako je specifický komplexní soubor zkušeností každého člena určitého společenství, jak je možné (a v jaké míře, pokud vůbec) vzájemné porozumění? Odpověď není jednoduchá, neboť skutečná podoba subjektivní zkušenosti s porozuměním nám zůstává skryta.¹⁰ Lze však soudit, že plné porozumění ve smyslu „překopírování“ aktuálního mentálního stavu mluvčího do mysli adresáta není možné. Zkušenost s fungováním ve společenských interakcích nám však současně říká, že pro naše efektivní fungování ve společnosti ani není nezbytné. K porozumění tedy dochází v nezbytně nutné míře (není-li tato naplněna, dochází k neporozumění), s ohledem na cíle komunikace. Mluvčí užívá konvencionalizovaných jazykových prostředků z inventáře svého internalizovaného jazykového systému a nechává tak adresáta, aby si z vjemů těchto jazykových prostředků modeloval svůj aktuální subjektivní mentální stav do té podoby, která bude představovat dostačující porozumění pro oboustrannou úspěšnost komunikačního aktu. Zda adresát interpretuje sdělení náležitě tak, jak je mluvčí zamýšlí, mnohdy není ověřitelné. Efektivnímu sociálnímu fungování obou účastníků komunikace to však většinou nebrání. Je také vhodné dodat, že k dostačujícímu porozumění přispívá skutečnost, že jako členové určitého společenství značnou část své zkušenosti, a to nejen

---

⁷ Byť zvuková realizace zmiňovaného kódu je obecně vnímána jako typická, připouštíme formální stránku symbolických jednotek také v jiných modalitách, např. grafické (pro komunikaci s využitím písma), využívající gesta (pro znakové jazyky neslyšících) apod.

⁸ Nelze jej oddělit od pojmového a myšlenkového aparátu jedince, tj. od lidské mysli, kognice. Do značné míry se přitom jedná o znalost latentní, tj. nevědomou.

⁹ V běžné dialogové komunikaci se role mluvčího a adresáta u každého z účastníků dynamicky střídají.

¹⁰ K problému neuchopitelnosti subjektivní zkušenosti se někdy odkazuje pojmem *qualia*.

komunikační, sdílíme, tj. různé fyzické či společenské situace prožíváme za velmi podobných podmínek.

Symbolická povaha jazykových prostředků umožňuje v procesu zkoumání jazyka zaměřit pozornost na obě její složky jednotlivě: formální složce, tj. výše zmíněné sekvenci zvuků, řekněme jazykový **výraz**; funkci, s níž je daný výraz spojen, řekněme **význam**. Jazykový výraz nemusí mít pouze podobu zvukovou, může mít podobu grafickou – při komunikaci běžným písmem, podobu plastickou – např. při komunikaci tzv. Braillovým (slepeckým) písmem, či podobu sekvence gest a mimiky – při komunikaci znakovým jazykem neslyšících. Každá z těchto modalit má svá specifika a je opět výsledkem konvence v daném jazykovém společenství. Významová, tj. funkční složka jazykových prostředků je komplexním a dynamicky utvářeným jevem, jenž zahrnuje aspekty referenční, jež pomáhají mentálně simulovat „obraz“ mimojazykových entit, k nimž mluvčí svoji komunikaci vztahuje, stylistické, jež pomáhají ukotvit sdělení v určitých kulturně ustálených žánrech, sociální, jež pomáhají reprezentovat osobní identitu mluvčího v sociálních vztazích, z nichž komunikace vychází a další.

Z výše popsaného vyplývá, že jazykový systém nabízí mluvčím jistý prostor ke kreativě v průběhu komunikačního aktu. Mluvčí utváří promluvy s využitím symbolických prostředků užívaného komunikačního kódu (tj. jazyka) a s ohledem na jejich konkrétní užití v jedinečné komunikační situaci lze tyto promluvy chápat jako jedinečné. Je však nutno zdůraznit, že ne všechny promluvy jsou nutně plodem tvůrčí vůle mluvčího. V celé řadě komunikačních situací běžně využíváme zautomatizované projevy našich jazykových a socio-kulturních znalostí. Vědomé a reflektované řečové chování tak často bývá spíše ideálem než skutečností. Kromě toho, osobní kreativita každého mluvčího v řečovém aktu je zásadním způsobem omezena podmínkami a potřebami konkrétní komunikační situace, stejně jako možnostmi vzájemného porozumění. To, že užití jazykového kódu povede k dostatečné míře úspěšnosti komunikačního aktu, je zaručeno především konvenční povahou jazykového systému.

Nahlížíme-li na jazyk jako na konvencionalizovaný systém norem – norem toho, jakými výrazovými prostředky mohou mluvčí úspěšně plnit konkrétní komunikační funkce – jeví se jazyk jako jev bytostně kulturní, neboť kultura samotná může být nahlížena jako systém významotvorných norem.¹¹ Současně, každý běžný jedinec disponuje jistými (blíže nespecifikovanými) biologickými predispozicemi¹² k tomu, aby si tyto normy osvojil a začlenil se tak do daného kulturního či jazykového společenství. Je však nutno si uvědomit, že každý člověk je souběžně členem mnoha různých společenství, a tedy nositelem znalosti mnoha systémů společenských – tudíž nutně i jazykových – norem. Každý mluvčí tedy pro potřeby komunikace disponuje znalostí svého individuálního osobitého jazyka, jenž se projevuje jako tzv. idiolekt, znalostí různých jazyků společenských skupin, jichž je členem (ty se projevují jako tzv. sociolekty), znalostí jazyka

---

¹¹ Normy (kulturní/jazykové) jsou v sociálním životě člověka přítomné i navzdory tomu, že je jedinec často nevnímá. Explicitně se projeví především tehdy, dojde-li k jejich porušení.

¹² Genetickými, fyziologickými apod.

užívaného obyvateli určitého geografického regionu (zde hovoříme o tzv. dialektu)¹³ apod.

V předchozím výkladu jsme koncept jazyka vázali primárně na komunikační funkce. Pro člověka jako vnímajícího, cítícího a myslícího jedince, ale i pro člověka jako člena konkrétního kulturního společenství však může jazyk spolehlivě plnit i funkce jiné. Jazyk je neodmyslitelnou součástí osobní i kolektivní identity, přispívá k obecnému mentálnímu rozvoji člověka, zprostředkovává prožívání estetických zkušeností atd. Specifické role plní jazyk také pro celá společenství, v nichž může být vázán na nejrůznější kulturní instituce, např. náboženství, právo aj.

1.3 Co je to japonština

Nahlížíme-li na jazyk jako na kulturně-sociální jev vázaný na určité společenství, je patrné, že systém symbolických jednotek, který umožňuje úspěšnou komunikaci mezi členy daného společenství, ztrácí svoji efektivnost při snaze mluvího komunikovat s adresáty ze společenství kulturně odlišného. K neporozumění dochází především proto, že adresát nedisponuje znalostí kódu, jímž mluví spojuje konkrétní komunikační funkce s konkrétními sekvencemi artikulovaných zvuků. Odlišnost kódů na straně mluvího a na straně adresáta klasifikujeme jako odlišnost jazyků – mluví disponuje znalostí jednoho jazyka, zatímco adresát disponuje znalostí jazyka odlišného. Odlišnosti mezi jazyky jsou záležitostí skalární. Jelikož k plnému porozumění nedochází ani mezi mluvími, kteří sdílejí společný sociokulturně ukotvený kód, vzájemné porozumění lze vidět jako soubor hodnot na určité škále, od porozumění v plně dostačující míře, které vede k úspěšné komunikaci, přes porozumění částečné, kdy adresát úspěšně interpretuje pouze určité klíčové prvky sdělení,¹⁴ až po neporozumění, při němž mluví není schopen v adresátovi vyvolat cílenou reakci svojí řečovou aktivitou a komunikace je tak úspěšná jen minimálně nebo vůbec.¹⁵ Mají-li komunikační řečové kódy účastníků komunikace výraznou skalární hodnotu na pólu neporozumění, hovoříme o odlišných jazycích.

Z důvodu skalárnosti komunikačního potenciálu různých řečových kódů bývá často obtížné objektivně určit hranice mezi jednotlivými jazyky. Různou míru vzájemné srozumitelnosti mohou vykazovat krajové varianty téhož kódu (dialekty), v jiných případech mohou i značně odlišné kódy umožňovat úspěšnou komunikaci. Situaci dále komplikuje jednak skutečnost, že jazykové kódy v procesu užívání procházejí permanentní proměnou,¹⁶ ale také fakt, že do vymezování jazyků vstupují i jiná kritéria

---

¹³ Různé geografické varianty systému, tj. různé dialekty, mohou mít různá postavení a hrát různé role v jazykovém životě širšího společenství (mj. role ideologické či politické). Samotné pojetí dialektu přitom předpokládá představu varianty určitého „nad-dialektu“ – standardního jazyka.

¹⁴ Adresát například interpretuje pouze referenční složky sdělení, nerozumí sociálním, rétorickým či poetickým aspektům sdělení apod.

¹⁵ Je-li komunikace úspěšná alespoň částečně, bývá to mnohdy zásluhou vhodné interpretace neverbálních komunikačních prostředků, jež nejsou přímo vázány na systém symbolických jazykových jednotek. Máme zde na mysli mimiku, gesta, tón hlasu apod.

¹⁶ Nelze opomenout ani skutečnost, že jazyky zanikají s vymíráním svých nositelů či s jejich jazykovou asimilací.

než jen potenciál porozumění.¹⁷ Počet známých jazyků světa se tak běžně udává pouze přibližně, přičemž udávané hodnoty se mohou lišit i v řádech tisíců. Současné odborné odhady pracují s pojetím živých, v současnosti užívaných jazyků v počtech přesahujících **7.000**.¹⁸

Jazykové kódy se však od sebe navzájem neodlišují pouze v závislosti na geografických či socio-kulturních podmínkách jejich užívání v současnosti (či jiném konkrétním časovém bodě). Hledisko vztahené k jednomu konkrétnímu časovému bodu označujeme jako hledisko **synchronní**. K dynamické proměně řečových kódů dochází i uvnitř jednotlivých společenství, a to především v důsledku dynamické proměny konkrétních socio-kulturních podmínek v čase. Tato proměna může zahrnovat změny v síti společenských vztahů, proměny různých společenských a kulturních hodnot, tvorbu nových a zánik neužívaných kulturních artefaktů, sdílení hmotných i nehmotných kulturních jevů s jinými společenstvími apod. Jazyk určitého společenství tak může být značně odlišný (až výrazně nesrozumitelný) členům téhož společenství o několik generací později. Hledisko vztahené k různým historickým bodům či historickému průběhu vývoje daného předmětu označujeme jako hledisko **diachronní**. Navzdory výrazným diachronním, tj. „historickým“ odlišnostem v podobách jazykových kódů při srovnání výrazně časově vzdálených generací existují dobré důvody pro nahlížení těchto kódů jako projevů jazyka s totožnou identitou v rámci daného společenství. Znalost daného kódu se typicky předává z generace na generaci a jazyky „sousedních“ či ne příliš vzdálených generací si tak jsou přirozeně velmi podobné a vzájemně do značné míry srozumitelné.

Především výše popsaná diachronní perspektiva jednotného jazykového kódu vyvolává dilema: Naše aktuální řečová zkušenost je historicky odtržena od jazyka časově značně vzdálených období. Jak ale potom (zdali vůbec) můžeme uchopit jazyk jako systém symbolických jednotek plnících komunikační funkce, jsme-li od oněch konkrétních historických řečových aktů odtrženi? Je pochopitelně nemožné nahlédnout jazyk jako znalost mluvčích, kteří již nejsou naživu a svoji znalost tedy aktivně neprojevují. Díky specifickým kulturním výdobytkům však máme často k dispozici záznamy reálných manifestací dotyčných znalostí, a to v podobě **TEXTŮ**. Texty přitom mohou mít různou „materiální“ podobu. Mohou být nejen psané – byť právě psané texty mají největší hodnotu z historického hlediska –, ale mohou existovat též v podobě audiovizuálních záznamů (na nejrůznějších nosičích).

Je-li text konkrétní realizací abstraktního jazykového systému v diachronní perspektivě, nabízí se nahlížet také na synchronní komunikační události jako na texty (je běžné v tomto ohledu užívat též pojmu **DISKURS**). A je to právě text či diskurs, co se nabízí jako objekt pro lingvistickou analýzu. Jeho popisem, interpretací, rozbořením, explanací apod. utváříme jazykový popis jako výkladový konstrukt (viz 1.1). Konkrétnost textu je přitom dána nejen jeho „materiální“ formou, nýbrž především jeho situačním ukotvením – konkrétní text je vždy vázán na konkrétní komunikační situaci, do níž konkrétní mluvčí vstupuje s konkrétním komunikačním záměrem a při vědomí (nebo představě) cílového adresáta. Situační ukotvení textu také nutně znamená jeho ukotvení kulturně-sociální. Text/diskurs

---

¹⁷ Často především faktory ideologické či politické.

¹⁸ Zdroj dat: <https://www.ethnologue.com/> [2021-02-26].

je tedy možno nahlížet jako specifickou kulturně-sociální událost, přičemž pro určitou analýzu se nabízí texty nejrůznějších velikostí, od jednoslovné promluvy po mnohasvazkové sebrané dílo vybraného autora, nejrůznějších materiálních provedení (texty mluvené, psané atd.), nejrůznějších žánrů, jako je obchodní e-mail, milostná báseň, hospodská hádka, sepsaný zákon, novoroční projev politika aj., či situačních ukotvení.

Pojetí jazyka vázaného na konkrétní kulturně a společensky ukotvené řečové události (texty, diskurs) v synchronní i diachronní perspektivě napomáhá vymezení jazyka určitého kulturního společenství jako souboru všech textů, jež dané společenství ve své socio-kulturní existenci vyprodukovalo. Takový soubor je přirozeně enormní, nesmírně různorodý a ve své celistvosti neuchopitelný. Jeho abstrakci však můžeme vymezit jako jazyk daného společenství. Tímto způsobem lze nahlížet mj. na **japonský jazyk** (japonštinu), který můžeme definovat jako abstraktní jazykový systém materializovaný v podobě všech promluv, diskursů a textů, které v rámci kulturního a společenského života vyprodukovaly generace mluvčích – členů širšího jazykového společenství, jež se mj. právě skrze sdílení společného komunikačního kódu a kulturně-sociálních norem identifikuje jako společenství mluvčích japonštiny.

Japonština, podobně jako jiné jazyky, existuje nejen jako abstraktní ideál jazykového kódu s jedinečnou identitou, ale současně též jako soubor bezpočtu různých „jazyků“ vázaných na konkrétní texty a jejich situační ukotvení. Za objekt zkoumání tak můžeme brát japonštinu různých historických období – např. japonštinu období Heian, středověkou, předmoderní, moderní –, japonštinu různých geografických oblastí – např. oblasti Kantó, kjótskou, ale také japonštinu užívanou mimo japonské území –, japonštinu různých sociálních skupin a vrstev – např. jazyk středoškoláků, jazyk herců divadla *kabuki*, jazyk samurajů atd. –, japonštinu určitého komunikačního média – např. japonštinu novin Asahi šinbun, vysílací stanice NHK, internetových blogů aj. –, japonštinu konkrétního mluvčího či autora – např. japonštinu premiéra Sugy, spisovatele Jasunari-ho Kawabaty apod. –,¹⁹ japonštinu konkrétního díla, především literárního,²⁰ či žánrů – např. japonštinu animovaných seriálů, komiksů, děl žánru *zuihicu*, novinových článků, formálních dopisů atd. –, jež většinou podléhají vlastním žánrovým, tedy kulturně generovaným normám.

Hovoříme-li o japonštině jako o abstrakci, lze ji charakterizovat či kategorizovat z různých hledisek. Lze ji zařadit geograficky, podle místa původu (zde existuje konsensus na tom, že místem vzniku japonštiny jsou japonské ostrovy) a potažmo největší koncentrace aktivních uživatelů, jako jazyk východní Asie. S tímto hlediskem do jisté míry souvisí také hledisko genealogické, při němž se sleduje historická diverzifikace jednotlivých jazyků ze společného „prajazyka“, přičemž se jednotlivé jazyky zasazují do sítě příbuzenských vztahů a tvoří tak jazykové „rodiny“.²¹ Z tohoto pohledu bývá japonština kategorizována

---

¹⁹ O idiolekt dotyčného jít může, ale ne nutně vždy, neboť individuální systém mluvčího se manifestuje v textu situačně ukotveném a žánrově zařazeném. Texty Kawabatových románů tak například mohou vykazovat systémové odlišnosti od textů jeho soukromé korespondence.

²⁰ Literární texty lze obecně nahlížet jako texty, jež ve srovnání s texty jinými vykazují relativně vyšší potenciál manifestovat možnosti jazykového systému.

²¹ Tato perspektiva je přirozeně metaforická a má původ ve snahách vidět jazyky jako „živé organismy“ prizmatem evoluční teorie.

jako člen rodiny **japonických jazyků**,²² kníž kromě japonštiny náleží také jazyky rjúkjúské, tj. jazyky souostroví Rjúkjú.²³ Příbuznost japonštiny s jinými jazyky či jazykovými rodinami nebyla spolehlivě prokázána a je doposud předmětem řady hypotéz.

Kromě genealogické klasifikace je možno jazyky třídit též z hlediska formálních charakteristik systémových prostředků. Toto hledisko označujeme za hledisko **typologické**. Předpokládá konkrétní výchozí teorie a metodologie přístupu k jazykové různosti, tedy k různosti toho, jakými prostředky různé jazyky plní obecné komunikační funkce. Jazykoví typologové se přitom snaží v objektivní různosti nacházet specifické pravidelnosti či tendence a na nich zakládat kategorie jazykových typů. Přestože často platí, že jazyky genealogicky příbuzné bývají též klasifikovány jako typologicky blízké, typologická klasifikace není přímo vázána na hledisko genealogické (či geografické).

Většina typologických přístupů hledá vzorce a pravidelnosti ve vybraných dílčích strukturních jevech přirozených jazyků. Např. na rovině zvukových vlastností jazykových forem, tj. na rovině fonologické, bývá japonština klasifikována jako jazyk tónový – většina jejích dialektů disponuje slovním přízvukem realizovaným variací v tónovém průběhu hlasu na výslovnosti určených segmentálních jednotek (slabik, mór), byť se „tónový“ charakter japonštiny poněkud liší od typologického prototypu tónového jazyka, který v tomto ohledu bývá spatřován např. v čínštině. Z hlediska struktury slov a slovních spojení, tj. z hlediska morfologického, bývá japonština klasifikována jako jazyk s výraznými aglutinačními vlastnostmi ve slovesných či přísudkových konstrukcích, které zahrnují bohaté spektrum funkčně specializovaných gramatických prostředků vážících se k hlavnímu významonosnému prvku (hovoříme o nich jako o tzv. afixech, jež se váží na slovní kořen). Na rovině větších strukturních celků, větných konstrukcí, tj. z hlediska syntaktického, bývá sledována tendence pro řazení hlavních informačních prvků v základních typech vět s deklarativní funkcí. V tomto ohledu bývá japonština pravidelně klasifikována jako jazyk se základním řazením typu SOV, tj. s větnou strukturou, v níž substantivní výrazy s referenčním obsahem a funkcí podmětu (S) a předmětu (O) předcházejí výrazu s predikačním obsahem/funkcí, jímž bývá typicky výraz slovesný (V). Tento typ klasifikace bývá navázán na hledisko typické vzájemné pozice významově dominantního a modifikujícího výrazu nebo pořadí výrazů s primárně gramatickou funkcí vůči výrazu s primárně referenční funkcí. V dílčích oblastech lze pozorovat i další přístupy k typologické klasifikaci japonštiny (na pozadí jiných světových jazyků). Obecné typologické zařazení japonštiny je však, podobně jako samotný popis její struktury, specifickým konstruktem, a proto se mu na tomto místě dále věnovat nebudeme.²⁴

1.4 Jak zkoumat japonštinu (či jiný jazyk)

Japonský jazyk jako abstraktní systém kulturních norem i jako enormní a různorodá paleta konkrétních textů se nabízí jako objekt zkoumání z bohatého spektra úhlů pohledu.

---

²² Genealogická klasifikace je převzata z <https://www.ethnologue.com/subgroups/japonic> [2021-02-26].

²³ Mezi rjúkjúské jazyky patří kromě tří jazyků sakišimských také osm jazyků z ostrovů Amami a Okinawa (ty se dělí na čtyři severní a čtyři jižní).

²⁴ Typologické charakteristiky japonštiny v tomto odstavci jsou převzaty z různých zdrojů, především pak ze Shibatani, Masayoshi. 'Japanese'. In Brown, Keith; Ogvile, Sarah (eds.). *Concise Encyclopedia of Languages of the World*. Elsevier. 2009. pp 557–559.

Různé jazykovědné přístupy, teoreticko-metodologické rámce a směry přicházejí se specifickými nástroji, jimiž lze jazykové skutečnosti japonštiny zkoumat a vykládat. Není v kapacitách tohoto textu představit vše, co se nabízí, a proto se zde zaměříme jen na vybrané výchozí principy, jejichž sledování se jeví efektivním při přístupu z jakékoliv perspektivy.

Základním předpokladem zkoumání určitého aspektu japonského jazyka je vhodně formulovaná **otázka**, kterou se jazykovědec snaží zodpovědět, problém, jehož řešení se pokouší nalézt. V mnoha případech si klíčovou otázku klade lingvista sám, avšak nemusí tomu tak být nutně vždy. Je-li otázka položena někým jiným, je prvořadým úkolem badatele otázce správně porozumět, tj. co nejvhodněji ji interpretovat.²⁵ Přestože je vždy nezbytné formulovat otázku v určitém vymezení (není možné celostně zkoumat jazyk ve všech jeho rovinách a projevech současně), je namísto jistá intelektuální „pružnost“, která má zajistit, aby se při hledání odpovědi na danou otázku nepřehlížely širší souvislosti, jež mohou mít zásadní vliv na podobu odpovědí. Schopnost zužovat a rozšiřovat perspektivu náhledu na vybraný problém je tedy cennou devizou.

Cílový jazykový jev, který je předmětem konkrétního zkoumání, bývá zpracováván v několika krocích. Tím prvním je vhodná **klasifikace** či **kategorizace** daného jevu. Kategorizace jako taková vychází z obecné lidské schopnosti uvažovat o různých jevech v kategoriích, tj. v mentálních strukturách, jež k sobě přidružují pojmy (koncepty) na základě vzájemné podobnosti či podobnosti ve zkušenosti s interakcí s nimi. Takto obecně pojatá (a většinou nevědomky aktivovaná) kategorizace se do výzkumu jevů japonštiny promítá ve specifické podobě, a to nikoliv jako výsledek intuice, nýbrž jako uvědomělá aktivita. Pro vhodnou kategorizaci je zapotřebí zaměřit pozornost na rysy předmětného jevu a posoudit, nakolik odpovídají „typickým“ rysům té kategorie, do které se snažíme daný jev zařadit. Jak již bylo zmíněno v oddílu 1.1, lingvistické kategorie jsou vědomě zaváděny, nejsou nutnou součástí objektivní skutečnosti. Právě z toho důvodu je při lingvistické analýze nutná opatrnost při hodnocení toho, nakolik je zavedení té či oné kategorie účelné, tj. zda zavedení dané kategorie do výkladového konstruktů přispívá k efektivnějšímu popisu a porozumění sledovaného jazykového jevu. Může se to týkat pojmů či kategorií na různých rovinách jazykového popisu.²⁶ Přirozeně nebývá vždy produktivní zpochybňování *všech* kategorií či pojmů, jež jsou v lingvistických popisech japonštiny zaužívané. To však současně nesmí být argumentem pro bezmyšlenkovité přijímání či zavádění kategorií a pojmů nových. Kritériem pro určení rovnováhy mezi oběma extrémy pak může být právě explanační potenciál budovaného výkladu, tj. potenciál přispět k porozumění a objasnění zkoumaného jevu.

Jevy, jež jsou předmětem lingvistické analýzy, bývají běžně mnohohrstevné. Jejich různé rysy přitom mívají ve vztahu k sledovaným cílům zkoumání různou důležitost. Od rysů méně důležitých lze pak funkčně odhlížet. Zkoumaný jev se tak stává předmětem analýzy nikoliv ve své plné konkrétnosti, nýbrž jako výsledek funkčního zjednodušení – **abstrakce**. Abstrakce umožňuje odhlédnout od rysů, jež mají pro účel analýzy menší

---

²⁵ Tento krok se obzvláště týká úkolů a cvičení, které tvoří hlavní náplň tohoto učebního materiálu.

²⁶ Pro japonštinu takto může být otázkou např. zavádění kategorie **PODMĚT** na rovině větné stavby, pojem **BUDOUCÍ ČAS** nebo kategorie **TRANZITIVNÍ SLOVESO** na rovině slovních tvarů apod.

relevanci. Tím se uchopení předmětného jevu i celá analýza stávají snazšími. Jistá míra abstrakce je přitom pro konstruování efektivního výkladového aparátu nezbytností – konstruovaný model jazyka je sám modelem systému abstraktního. Jelikož hlavním účelem lingvistického konstruktů má být popis či vysvětlení jazykových jevů v principech jejich užití, je přirozenou snahou badatelů budovat výkladový model tak, aby postihl nejen jedno konkrétní užití určitého jazykového prostředku, nýbrž jeho fungování napříč různými případy užití. Proto je nezbytným krokem jazykové analýzy **generalizace**, tj. zevšeobecnění. To je záležitostí skalární: Existuje škála či míra zevšeobecnění a je úkolem lingvisty určit, od jaké úrovně generalizace již popisný aparát přestává plnit svůj účel přinášet efektivní poznání jazykové skutečnosti. Budovaný model je tedy zapotřebí udržet ve stavu vhodné vyváženosti konkrétnosti (podrobnosti) a zevšeobecnění, a to s ohledem na cíle zkoumání.²⁷

Obecným cílem lingvistické analýzy by měla být nejen **deskripce**, tj. popis jazykové struktury či jazykových prostředků, ale následně také **explanace** – vysvětlení motivací pro danou podobu jazykového konstruktů. Motivace mohou být spatřovány v různých oblastech. Některé lze spatřovat uvnitř systému, jiné v mimojazykových (např. kulturních, sociálních, psychologických či kognitivních) skutečnostech. Zvláštní zřetel by však měl být brán na motivace funkční. Součástí explanace by tedy měl být výklad toho, jak popisovaný jazykový prvek přispívá k plnění jazykových funkcí. Celá lingvistická analýza pak směřuje k hledání pravidelností v různorodostech struktury jazyka či jeho užívání. Funkčním nástrojem se přitom může stát mj. **analogie**, což je způsob uvažování, při němž jsou informace získané o jednom zkoumaném prvku postaveny vedle situace, v níž zkoumáme prvek jiný, přičemž mezi oběma případy spatřujeme určitou podobnost, ať už z hlediska formy či obsahu jazykového znaku.²⁸ Podobnou metodou je zkoumání **diferenční**, při níž máme snahu postavit vedle sebe výrazové prostředky odlišné pouze v minimálních rysech a následně zkoumáme účinek vzniklé difference na funkci každého ze zkoumaných případů. K vlastnímu výsledku zkoumání je vhodné přistupovat kriticky a podrobit jej určitému procesu **ověřování**. Při něm lze opět využít analogii či diferenční vyšetření. Ověřené výsledky dílčích zkoumání se pak přirozeně nabízí jako předměty syntézy, tj. zkonstruování uceleného, vnitřně konzistentního a obecného modelu fungování jazykového systému či jeho vybraného výseku na pozadí výzkumné otázky.

Úspěšné zkoumání jazyka, nejen japonského, předpokládá schopnost odstupu od vlastní přímé (nevědomé) zkušenosti s daným jazykem jako prostředkem komunikace. Nahlížení na jazyk nikoliv jako na nástroj, nýbrž jako na objekt studia je v samém jádru lingvistického počínání. Perspektivu jazyka jako objektivizovaného předmětu lze označit pojmem **metajazykový** pohled na jazyk. Výrazové prostředky, jež slouží k vyjádření jazyka jako popisného intelektuálního konstruktů, tj. schémata, grafy, ustálené pojmy či jiné grafické prostředky apod., také spadají do sféry metajazyka, čímž se odlišují od jazykových prostředků běžné komunikace. Takto pojímaný metajazykový pohled není součástí naší obecně vrozené biologické výbavy. Je to kulturní dovednost, kterou je třeba

---

²⁷ Princip generalizace, stejně jako další představované kroky, se nevztahuje pouze na zkoumání japonštiny, lze jej vztáhnout na vědecké bádání obecně.

²⁸ Na analogii lze nahlížet též jako na nezbytný prvek kategorizace (viz výše). Je také běžně uznávaným procesem jazykových změn.

si osvojit a systematicky rozvíjet, podobně jako např. řešení matematických rovnic nebo hru na hudební nástroj. A právě rozvíjení metajazykového nazírání na japonský jazyk skrze cvičení lingvistické analýzy je hlavním cílem tohoto učebního materiálu.

1.5 Jazykové plány

V předchozích oddílech jsme zmínili mj. různost výzkumných perspektiv při nahlížení na jazykové jednotky a jejich užívání. Přestože jazykové jednotky coby jednotky symbolické jsou jazykovými znaky jedinečně skrze jednotu výrazu a významu, při jejich zkoumání může být efektivní jednak segmentovat komplexnější promluvy, texty či diskurs na menší dílčí prvky, které mají podobu komponentů, složek, současně lze zaměřit pozornost také na výrazovou rovinu jazykového znaku při upozaděním významu, nebo naopak. Jazykový systém je tak rozkládán na tzv. **jazykové plány**. Efektivnost zkoumání jednotlivých plánů a jeho přínos poznání jazyka jako celku je základním argumentem pro existenci dílčích jazykovědných disciplín. Vybrané z nich potom tvoří i základní osu tohoto cvičebního materiálu v kapitolách 2–7. V tomto oddílu si představíme jejich základní východiska a pojmy.

1.5.1 Fonetika

Zkoumáním výrazové roviny mluveného jazyka se zabývá **fonetika** (音声学). Zvukovou rovinu jazyka lze přitom nahlížet z různých dílčích perspektiv, jež jsou předmětem zkoumání různých odnoží fonetiky. To, jakými fyziologickými procesy mluvčí tvoří výrazovou rovinu své promluvy, zkoumá tzv. artikulační fonetika, která popisuje jazykové zvuky z hlediska jejich artikulace v mluvidlech, tj. artikulačních orgánech. Zformované jazykové zvuky se pak přenášejí v podobě vibrací vzduchu v prostoru, mají tedy fyzikální (akustickou) podobu. Tuto „materiální“ povahu jazykových zvuků pak zkoumá tzv. akustická fonetika. Procesy, při nichž je sekvence jazykových zvuků v akustické podobě zpracována sluchovým aparátem adresáta, zkoumá tzv. auditivní (nebo také percepční) fonetika. Z výše zmíněných přístupů bude v centru naší pozornosti fonetika **artikulační** (調音音声学), jíž se věnuje 2. kapitola.

Při zkoumání povahy výrazové roviny mluveného jazyka je patrné, že ne všechny zvuky, jež mluvčí produkuje, jsou relevantní pro jazykový systém, tj. ne všechny zvuky tvoří výrazovou složku jazykového znaku. Z toho důvodu je účelné rozlišovat jazykové zvuky od těch nejazykových.²⁹ Při snaze o abstrakci zvuků jazykových pak vychází najevo, že jejich inventář je v různých jazycích sice různý, avšak vždy značně omezený. Jazykové zvuky lze dělit na segmentovatelné a nesegmentovatelné. Inventář prvních vzniká segmentací výrazové roviny mluvené řeči na slabiky, jež jsou nejmenšími vyslovitelnými segmenty řeči a mohou být dále rozkládány na **hlásky** (též fóny, jap. 単音), jež vnímáme jako nejmenší segmentovatelné jednotky jazyka. Podle artikulačních a akustických rysů pak lze hlásky klasifikovat na **samohlásky** (též vokály či vokoidy, jap. 母音), **souhlásky**

---

²⁹ Platí to i přes to, že v mluvené komunikaci lze jako symbolické jednotky uplatnit i některé ze zvuků nejazykových. Jako příklad lze uvést cílené mlasknutí, „významné zakašláni“ apod. Tyto případy lze vnímat jako součást „neřečové“ komunikace, která však také často podléhá kulturně-spoločenským normám.

(též konsonanty, jap. 子音) a **dvojhlásky** (též diftongy, jap. 二重母音). K jednoznačné identifikaci a současně charakterizaci každé hlásky slouží sada rysů: místo artikulace, způsob artikulace, znělost vs. neznělost. Jejich kombinace je pro každou hlásku v systému jedinečná.

Segmentovatelných zvuků využívají pro svoji existenci také zvuky nesegmentovatelné, jež bývají označovány také jako prostředky prozodické a patří sem jevy jako přízvuk, melodický průběh, větná intonace, výška či zbarvení hlasu apod.

Je vhodné mít na paměti, že i přes svoji „materiální“ povahu jsou všechny jednotky fonetického inventáře ve skutečnosti abstrakcí. Pro symbolický zápis fonetických jednotek, tj. jazykových zvuků, se ve fonetice užívá konvencionalizovaných systémů, z nichž nezákladnějším je tzv. mezinárodní fonetická abeceda (IPA).³⁰

1.5.2 Fonologie

V předchozí části bylo zmíněno, že fonetické inventáře, tj. inventáře jazykových zvuků, se ve vztahu ke konkrétním jazykovým systémům různí. Kromě toho však také fonetický inventář jednoho konkrétního jazyka podléhá systémově specifickým principům a pravidlům, jež souvisejí jednak s kombinatorickými možnostmi jazykových zvuků, ale především s potenciálem minimálních zvukových jednotek rozlišovat význam v systému jednotek symbolických. Takovéto systémové ukotvení jazykových zvuků v individuálním jazykovém kódu zkoumá **fonologie** (音韻論). Fonologii moderní japonštiny je věnována kapitola 3.

Z hlediska kombinatorických možností hlásek může fonologie charakterizovat rytmické jednotky mluvené řeči, jakými jsou **slabika** (音節) či **móra** (モーラ nebo též 拍). Z hlediska distribuce hlásek ve znakových jednotkách pak soustřeďuje pozornost na dva aspekty. Tím prvním je charakteristika fonologického inventáře daného jazyka, tj. inventáře množin (kategorií) jazykových zvuků, jež mají v systému daného jazyka status jedné zvukové jednotky – mají společnou identitu. Těmto jednotkám se říká fonémata, na rovině minimálních segmentálních zvuků a jejich abstrakcí je pak označujeme jako **fonémy** (音素). Druhým aspektem distribuce hlásek v systému jazyka je soubor fonologických pravidel, podle nichž jsou v mluvené řeči z množiny hlásek tvořících foném vybírány konkrétní hlásky, tzv. **alofony** (異音), a to především v závislosti na pozici daného fonému v sekvenci fonémat jiných.

V neposlední řadě je předmětem fonologie zkoumání vztahů nesegmentálních jazykových zvuků ke komunikačním funkcím, a tedy jejich ukotvení v daném jazykovém systému. V japonštině z tohoto pohledu fonologickou funkcí do jisté míry disponuje slovní **přízvuk** (アクセント), který je ve standardní japonštině přízvukem tónového typu – binárně

---

³⁰ Anglicky *International Phonetic Alphabet*, japonsky 国際音声記号. Viz mj. webová stránka <https://www.internationalphoneticalphabet.org/> [2021-08-04] nebo zdroje na webových stránkách Mezinárodní fonetické asociace (*International Phonetic Association*) <https://www.internationalphoneticassociation.org/content/full-ipa-chart> [2021-08-04].

alteruje relativní výšku tónu mezi určitými rytmickými jednotkami (mórami) v sekvenci těchto segmentů.

1.5.3 Morfologie

Rozkládání reálných promluv umožňuje vymezovat systémové segmenty konkrétního jazyka. Současně pak ukazuje, že značná část jazykových prostředků má komplexní povahu. Podobou minimálních znakových jednotek a principy, jimž se tyto jednotky projevují v jednotkách komplexnějších, se zabývá **morfologie** (形態論), která je předmětem 4. kapitoly této cvičebnice. Minimální symbolická jednotka v jazyce se označuje pojmem **morfém** (形態素). Její minimálnost spočívá v tom, že neumožňuje další segmentaci svého výrazu či významu bez toho, aby byl narušen symbolický charakter morfému jako celku. Přestože výrazová složka morfému (tzv. morf 形態) může být často dělena na fonémy, tyto mají pouze potenciál význam rozlišit, samy symbolické jednotky netvoří. Podobně se v některých přístupech nahlíží i na významovou složku morfému (tzv. sémém 意義素) – některé sémémy se mohou lingvisté pokoušet dělit na menší významové složky, tzv. sémata. Morfém má s fonémem společnou povahu kategorie. Jedná se o abstraktní jednotku, soubor tvarů, tj. ze stejného základu vycházejících fonologických forem, které sdílí společný význam. Jednotlivé varianty totožného morfému, jejichž výrazová složka se může lišit v důsledku fonologických procesů, se nazývají **alomorfy** (異形態).³¹

Mezi běžné cíle morfologie patří jednak klasifikace prvků, které tvoří morfologický inventář daného jazyka, a dále pak popis systémových principů, podle nichž v jazyce vznikají a fungují komplexní symbolické jednotky na základě jednotek elementárních. Při klasifikaci se zohledňuje jednak potenciál morfému tvořit samostatné fonologické útvary – lze rozlišovat tzv. morfémy volné (自由形態素) oproti morfémům vázaným (拘束形態素) –, lze však také posuzovat charakter obsahové složky, tj. sémému. Morfémy s výrazně referenčním významem se označují pojmem obsahový nebo též lexikální morfém (語彙的形態素), morfémy s výrazně schematickým významem, který slouží primárně pro vyjadřování gramatických funkcí v komplexnějších promluvách, se označují pojmem gramatický morfém (též gramém 文法的形態素).

U komplexních znakových jednotek lze popisovat jejich vnitřní morfologická struktura ze synchronního hlediska, tj. jejich stavbu (語構造), přičemž s ohledem na pozice a funkce jednotlivých skladebných morfémů mohou být tyto dále klasifikovány. Klíčovou roli zde hraje koncept **slovo** (語 nebo 單語), coby lexikální jednotka. Přestože vytvořit soubor přesných a obecně platných kritérií pro definici a vymezení slova, tj. určení hranice slova v sekvenci fonémat reálných promluv, není bez problémů, zůstává slovo také intuitivně

---

³¹ Je zde namísto poukázat na paralelu mezi fonologií a morfologií v pojmech foném – morfém a alofon – alomorf.

funkčním pojmem nejen pro lexikologii³², ale i pro morfologii. Do značné míry na pomezí lexikologie a morfologie stojí také diachronní perspektiva, která zkoumá morfologické principy vzniku nových slov v systému jazyka, tj. slovtvorbu (語形成). Obohacování slovní zásoby se v jazyce může odehrávat nejen skrze přejímání (a adaptaci) z jazyků jiných, ale také skrze specifické procesy morfologického charakteru.³³

1.5.4 Syntax

Normativní povaha jazykového systému určuje, že symbolické jednotky netvoří komplexní konstrukce nahodile, nýbrž skrze funkční systémové principy. Ty se projevují na různých plánech, různých rovinách komplexnosti jazykové produkce. Mezi znakovými jednotkami tak lze identifikovat vzájemné vztahy, díky nimž plní jednotky různé role, jež lze analyzovat s pomocí formalizace a abstrakce. Vztahy mezi symbolickými jednotkami lze pozorovat na dvou základních rovinách: a) Jako soubory znakových jednotek, jež mohou v určité sekvenci plnit totožnou roli – tyto soubory označujeme pojmem paradigma, vztahy mezi členy daného souboru potom chápeme jako vztahy paradigmatické, b) jako funkční vztahy mezi znakovými jednotkami v lineární sekvenci, které jsou schematicky totožné bez ohledu na to, jakými konkrétními členy určitého paradigmatu jsou v konkrétní výpovědi realizovány – tyto vztahy klasifikujeme jako vztahy syntaktické, jednotky spojené syntaktickým vztahem pak tvoří tzv. syntagmata. Především syntagmatickými vztahy se pak zabývá **syntax** (統語論), jejíž základní principy ve vztahu k japonskému jazyku jsou předmětem 5. kapitoly.

Jedním ze základních typů syntaktických vztahů je vztah závislosti, kdy usouvztažněné jednotky tvoří hierarchie z hlediska funkční prominentnosti, tj. přinejmenším jeden člen daného vztahu je řídicí a v rámci syntagmatu prominentní, zatímco jiný člen (nebo členy) je na členu řídicímu podřízen, je na něm funkčně závislý. Tato závislost se může projevovat mezi morfémy ve slovech, mezi slovy ve větách či mezi větami v souvětích.³⁴ Vztahy tak v systému jazyka fungují bez ohledu na velikost nebo komplexnost jednotek, které do nich vstupují. Mívají přitom různé projevy, až již formální (např. skrze přítomnost specifických gramatických morfémů, skrze slovosled aj.) či funkční, tj. významové. Tak jako lze klasifikovat morfémy v komplexních slovech, lze také klasifikovat syntaktické role, které zastávají symbolické jednotky vyšších řádů na poli syntaktických vztahů, které chápeme jako **věty** (文).³⁵ Pro klasifikaci syntaktických rolí lze také využít kritérií spojených s výše zmíněnými formálními či funkčními projevy.

1.5.5 Slovní druhy

Připomeňme, že izolování jednotlivých jazykových plánů je pouze funkčním nástrojem lingvistické analýzy, nikoliv objektivní jazykovou skutečností. V realitě užívání

---

³² Viz 1.5.7 níže.

³³ Příkladem takových procesů je skládání (kompozice), krácení (abreviace), odvozování (derivace) aj.

³⁴ Skutečnost, že syntaktické vztahy lze spatřovat i mezi morfologickými jednotkami, někdy vede k propojování či sjednocování morfologického a syntaktického plánu pod hlavičkou tzv. morfosyntaxe.

³⁵ Podobně jako slovo je i věta abstraktní jednotkou, kterou nebývá snadné jednoznačně definovat, v lingvistické analýze však nachází své opodstatnění.

jazykových prostředků tvoří různé plány jeden funkční celek, a proto je přirozené, že řada jazykových jevů prorůstá napříč zmíněnými plány. Příkladem může být klasifikace symbolických jednotek různé míry komplexnosti (morfémů, slov), jež vstupují do syntaktických vztahů a tvoří tak promluvy. Tato klasifikace přitom běžně využívá formálních i funkčních kritérií, ať již na rovině morfologické či na rovině syntaktické. Výsledkem bývají kategorie, které lze označit pojmem **slovní druhy** (品詞).³⁶ Volba klasifikačních kritérií je nutně záležitostí konkrétního teoretického konstruktů. Různé přístupy potom mohou pro popis reálné jazykové produkce na abstraktní rovině zavádět různé slovní druhy na základě různých kritérií. Určité teoretické aparáty pak mohou být v lingvistickém prostředí prestižnější než aparáty jiné. V japonském lingvistické prostředí je základním aparátem pro klasifikaci slovních druhů teorie tzv. školní gramatiky (学校文法), aparátu, jenž vznikl na bázi aparátu Šinkiči-ho Hašimota (1882–1945). Mezi charakteristiky tohoto přístupu patří snaha klasifikovat všechny symbolické prostředky³⁷ či využívání některých pojmů, jež jsou definovány spíše vágně.³⁸

Zavádění základních slovnědruhových kategorií, jako PODSTATNÉ JMÉNO (SUBSTANTIVUM 名詞), PŘÍDAVNÉ JMÉNO (ADJEKTIVUM 形容詞) či SLOVESO (VERBUM 動詞), má své typologické odůvodnění. Řada jiných kategorií pak může být jazykově specifická.³⁹ S ohledem na sémantická, morfologická či syntaktická kritéria pak lze velké slovnědruhové kategorie dále vnitřně členit na podkategorie. V japonštině tak například sémantické hledisko může posloužit k vnitřní segmentaci podstatných jmen (např. na obecná a vlastní jména), morfologické hledisko může být důvodem pro rozlišování více podkategorií jmen přídavných (např. na *-i* adjektiva a *-na* adjektiva), syntaktické hledisko může být uplatněno při rozlišování podkategorií sloves (např. na tranzitivní a intranzitivní) apod.

Vztah určování slovních druhů a plánů morfologického, syntaktického a lexikálního, bývá v jazycích reflexivní: Jednotlivé plány slouží jako východiska slovnědruhového zařazení, slovnědruhové kategorie jsou však současně uplatňovány při morfologické, syntaktické či lexikální analýze jazykových prostředků. V této cvičebnici je slovním druhům věnována kapitola 6.

1.5.6 Lexikologie

O významu konceptu **slovo**, navzdory problémům s jeho definicí, jsme se zmínili v části 1.5.3. V jazycích, které systémově realizují tvarovou proměnu symbolických jednotek v závislosti na gramatické či komunikační funkci, je identita slova nutně výsledkem

---

³⁶ Metodologické nadřazení kritériím syntaktickým nad kritéria jiná pak někdy vede k užívání pojmu **syntaktické kategorie**.

³⁷ Jiné přístupy mohou mít snahu klasifikovat např. pouze syntakticky zapojená slova tvořená lexikálními morfémy.

³⁸ Mezi tyto vágně definované pojmy lze zařadit PODMĚT (主語) či OHÝBÁNÍ (活用).

³⁹ Mnohé běžně užívané kategorie vycházejí z jazykovědných a filologických tradic popisu latiny. Je pak důležité posoudit, nakolik opodstatněná je jejich případná aplikace na popis systémů jazyků od latiny značně odlišných.

abstrakce z oněch různých tvarů. Lexikální slovo, **lexém** (語彙素), je tak vnímáno jako kategorie, množina všech systémově možný tvarů, jež sdílejí společnou lexikální identitu, založenou na totožné významové složce a totožném slovnědruhovém určení. Jednotlivé varianty jednoho lexému, tzv. alolexy, tvoří tvarové paradigma. Soubor všech lexikálních jednotek daného jazyka představuje slovní zásobu a nazývá se **lexikon** (語彙). Jeho zkoumání je pak předmětem **lexikologie** (語彙論), jíž se věnuje poslední 7. kapitola tohoto cvičebního materiálu.

Lexikologie může zkoumat slovní zásobu jak po stránce kvantitativní, tj. může mapovat množství slov v textu, poměrné zastoupení lexémů určitého typu apod., může se však také zabývat lexikonem po stránce kvalitativní. Ta spočívá především v charakterizaci lexika s ohledem na jeho původ či funkce. Konkrétně japonské lexikum tak může být popisováno jako množina výrazových prostředků, sestávající z několika vrstev, tzv. strata, podle svého původu. Původní japonská slova, která se většinou označují pojmem *wago* (和語), lze kontrastovat se slovy sinojaponskými, tzv. *kango* (漢語), dále cizími slovy neasijského původu, tzv. *jógo* nebo *gairaigo* (洋語・外来語), případně slovy hybridními, tzv. *konšugo* (混種語), což jsou slova tvořená obsahovými morfémy, jež patří k vrstvám různého původu.⁴⁰ Ke kvalitativnímu zkoumání lexika lze řadit též výzkumy významových složek slov, jež jsou předmětem tzv. lexikální sémantiky (語彙意味論), která představuje bohaté spektrum teorií slovního významu, jež jsou mnohdy vzájemně kompatibilní jen ve velmi omezené míře.

Vymezení lexému jako lexikální jednotky v rámci systému jazyka přirozeně naráží na problémy, jež vyplývají z existence ustálených komplexních konstrukcí, jež v některých ohledech vykazují rysy lexému (např. z hlediska obsahu), v jiných však nikoliv (především po formální stránce). Hranice mezi slovem a ustáleným slovním spojením bývají často neostré i proto, že proces ustalování probíhá nepřetržitě, v návaznosti na užívání daných konstrukcí v konkrétních komunikačních situacích. Idiomatická spojení tak mohou mít různou míru schematičnosti, tvarové flexibility či funkčního uplatnění.

1.6 Shrnutí

Cílem první kapitoly bylo nabídnout uživateli této cvičebnice vybrané perspektivy jazyka, jazykovědy a zkoumání japonštiny, a to především ve vztahu ke cvičením, jež tvoří hlavní obsah kapitol 2–7. Představení jazykovědných disciplín a některých jejich klíčových pojmů v oddílu 1.5 nelze v žádném ohledu pokládat za vyčerpávající. Může však posloužit jako východisko pro uvažování nad úkoly jednotlivých cvičení. Další pojmy a perspektivy jsou podány v návaznosti na konkrétní jevy v následujících částech této cvičebnice.

---

⁴⁰ Z podobné perspektivy lze ostatně klasifikovat i původ samotných morfémů, kde pochopitelně nefiguruje kategorie „hybridní“. Mohou však být spatřovány důvody pro zavádění kategorie tzv. mimetických morfémů.

Další studium:

Akademické prostředí nabízí širokou škálu zdrojů, jež čtenáře uvádějí do studia jazykovědy. Některé jsou vázány konkrétními teoreticko-metodologickými rámci, jiné jsou obecnější povahy.

K obecným východiskům budování lingvistických teorií lze doporučit:

Hjelmslev, Louis. *O základech teorie jazyka*. Academia Praha. 2016.

Z dalších prací, jež představují obecný úvod do lingvistiky, lze zmínit:

Widdowson, H. G. *Linguistics*. Oxford University Press. 1996.

Finch, Geoffrey. *How to Study Linguistics. A Guide to Understanding Language*. Palgrave Macmillan. 2nd edition. 2003.

Genetti, Carol (ed.). *How Languages Work. An Introduction to Language and Linguistics*. Cambridge University Press. 2014.

Existuje samozřejmě též nemálo zdrojů přímo v japonském jazyce. Za všechny lze uvést např.:

黒田龍之助 (2004) 『はじめての言語学』講談社現代新書

Kniha zaujímá perspektivu strukturálně orientované lingvistiky, je však přístupná a čtivá.

Přístup k otázce identity a povahy jazyka v kontextu jazykového vývoje a kontextu typologickém nabízí:

Croft, William. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Pearson Education Limited. 2000.

Obecný úvod do jazykové typologie představují:

Moravcsik, Edith A. *Introducing Language Typology*. Cambridge University Press. 2013.

Croft, William. *Typology and Universals*. Cambridge University Press. 2nd edition. 2002.

Podrobnou charakteristiku japonského jazyka, včetně otázek genealogických, typologických a dalších, nabízí dnes již klasická studie:

Shibatani, Masayoshi. *The Languages of Japan*. Cambridge University Press. 1990.

Problematiku kategorizace (mj. v jazykovědě) řeší kromě jiných:

Taylor, John R. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford University Press. 2nd edition. 1995.

Zdroje k jednotlivým disciplínám, jež pokrývají základní jazykové plány, jsou představeny na konci každé z následujících kapitol.